

synsemantical Noun. Ukrainian synsemantical Nouns are formed from synsemantical Verbs, some absolute Nouns with certain meaning and nouns with figurative sense. Synsemantical Nouns can't be formed from Verbs that mean nature state.

In few words Noun nomination the Noun forms strong position for depended component. This component compensates the Noun synsemantics. According to these depended components we can distinguish such models of few words Noun nomination: non prepositional Noun / Pronoun model, prepositional Noun / Pronoun model, infinitive model.

Synsemantical Nouns identify selectivity according to dependent words. Such Nouns can't connect with words that incompatible with its grammar or semantics. Grammatical connection is determinate by valence of synsemantical Nouns. The words that nominate object denotations with mutual exclusion can't form the unity.

There are such groups of few words noun nominations: according to the structure: two-component, three-component; according to the open / close structure: close, open types; according to the Noun prognostication of position: one directional and two directional; according to morphological method of expression: non prepositional Noun nomination, prepositional Noun nomination, adverbial Noun nomination. At the same time two first groups are divided on such models: non prepositional Noun components in genitive case, in dative case etc.

Key words: *synsemantical Noun, few words nomination, few words Noun nomination, model of few word Noun nomination.*

Статтю подано до редколегії 29.04.2017

Володимир Мельничайко, Мирослава Криськів
(м. Тернопіль)

УДК 811.161.2'276.6:34

ЗАСОБИ АРХАЇЗАЦІЇ ТЕКСТУ В РОМАНІ І. БІЛИКА «МЕЧ АРЕЯ»

У статті виокремлено й проаналізовано мовні засоби, якими скористався І. Білик у романі «Меч Арея», щоб, не порушуючи принципу доступності тексту для читачів, надати йому колориту давно минулих часів. Для цього авторові знадобилися історизми, архаїзми та похідні від них, серед них – й авторські новотвори. Приклади стилізації під старовину представляють усі рівні мовної структури – лексичний, фонетичний, морфемний, граматичний, матеріал для діахронічного зіставлення із сучасною літературною мовою – давньоруські й староукраїнські тексти, просторічні та діалектні висловлювання, окремі явища інших слов'янських мов.

Ключові слова: *архаїзація, стилізація, діахронічний аналіз, структура слова, словотвір.*

Автор літературного твору пише не тільки «в пориві натхнення», не тільки для власного задоволення. Він керується конкретним творчим мотивом, комунікативним завданням донести свої думки до читача, переконати в обґрунтованості власних поглядів і переконань, зробити своїм співрозмовником і одnodумцем. Для цього текст твору має бути

доступним і зрозумілим. Це стосується і творів на історичні теми, події в яких відбувалися в більш чи менш віддаленому минулому, що створює додаткові труднощі.

Час, відтворений у романі «Меч Арєя» – кінець IV – середина V ст. н.е. – належить до тих бурхливих епох, коли історичні події межують з істеричними вчинками можновладців, племена й народи покидають насиджені території і захоплюють нові, занепадають колись могутні імперії і на їх руїнах виростають інші, щоб невдовзі зазнати такої ж долі. Це була доба одного з найбільших завойовників Аттіли, що підкорив більшу частину Європи, істотно вплинувши на подальший хід історії, підірвавши основи, здавалось би, непереможної Римської імперії.

У працях, що стосуються подій того часу, стверджується, хоч і не дуже обґрунтовано, що орди гунів прийшли із далеких степів Азії. На своєму шляху вони, за будь-яких умов, не могли обминути територію сучасної України. Проте ніяких слідів гунів в Україні не виявлено. Як так могло статися? Ще більшою загадкою є те, куди поділися гуни після смерті Аттіли в 453 чи 454 році й розпаду його імперії. Усі намагання істориків та археологів відшукати, хоч якісь реальні сліди перебування цих азійських орд в Європі закінчились безрезультатно. Так ось: прийшли з нізвідки, пішли в нікуди.

Це не могло не викликати сумнівів у правильності офіційної версії щодо сутності гунів і, очевидно, вплинуло на вибір І. Біликом теми його роману та спонукало до власних пошуків істини.

Судячи зі статті «Аксіоми недоведених традицій», доданої до тексту роману в ролі своєрідної післямови, автор дуже ґрунтовно опрацював багато історичних документів, хронік, у яких розміщено матеріали, що стосуються епохи Аттіли, територій, якими володіли гуни, і розташованих там найважливіших міст. І ніде не натрапив на те, що самі мешканці цих територій називали себе гунами. Натомість сказано, що жили вони навколо Дніпра і далі на захід до Рейну та Ельби, що є в них свій метрополіс (столиця). Гунагардом називають Київську Русь, а центром його Кіенуборг або Хівен. Згадуючи гунів, автори хронік фіксують, що розмовляють вони «скіфською» мовою. Часто не тільки *скіфи* та *гуни*, але й *слов'яни* та *руси* сприймаються як синоніми.

Усе це дозволило І. Білику виробити власний підхід до проблеми походження гунів. За його художньою версією, гуни – не самоназва народу. «Вандалами і гунами лишились в історії ті, хто ще не вмів у пишних трактатах і хроніках описати справжній хід подій і справжню вартість вождів та народів» (с. 432 – післямова). Так називали «цивілізовані» греки і римляни своїх ворогів, чіпляючи на саму пам'ять про них ярлики жорстоких дикунів-головорізів. Насправді, ті, кого називали гунами, не пришельці із Забайкалля чи Монголії, вони споконвіку жили на наших землях. Це наші предки, слов'яни, що пізніше стали називатися русичами. Скіфи, гуни, сармати, слов'яни, русичі – один народ. Аттіла ж – це вождь могутнього об'єднання слов'янських племен, яким належали величезні простори північного Причорномор'я від Волги до Рейну з прилеглими до них територіями. Центром їхніх володінь був Київ, заснований на кількасот років раніше, ніж це прийнято вважати (офіційне святкування 1500-річчя нашої столиці відбулося 1982 року). А саме ім'я вождя «гунів» – це перекручене прізвище Гатило, на походження якого в Білика теж є своя версія.

У цитованій щойно статті автора «Аксіоми недоведених традицій», яка виконує роль коментаря до основного тексту твору, подано чимало висловлювань істориків, зіставлень фактів, логічно побудованих міркувань на підтримку цього припущення. Але докази ці непрямі, опосередковані, тому їх також можна віднести до розряду недоведених. Зрештою,

І. Білик писав не науковий трактат, а художній твір, у письменника є право на творчий домисел, на свою «художню правду». У певному розумінні роман «Меч Арея» можна навіть уважати науково-фантастичним твором, тільки не на технологічну, астрономічну чи біологічну (як більшість творів такого жанру), а на історичну тему, який висвітлює уявлення про давно минулі часи.

Версія І. Білика – не просто авторська видумка. Вона має реальну основу: відомі непоодинокі факти, коли той самий народ називали по-різному. Італія в поляків – *Влохи*, а Китай – *Хіна*. Німеччина в росіян – *Германія*, а в самих німців – *Дойчлянд*. Навіть в одній мові назви одного народу можуть співіснувати як синоніми: для нас мадяри, венгри, угорці – один народ.

Оскільки, як відомо, наука доводить, а мистецтво, а отже, і література, показує, перед автором стояло подвійне завдання: логічно обґрунтувати свою концепцію, переконати читачів у ймовірності такого розвитку подій і водночас увести читача в атмосферу епохи, дати відчуття почуття, думки, прагнення людей тих далеких часів. Шлях до цього – ефективно використання виражальних можливостей засобів мови.

Звісно, у жодному художньому творі на історичну тему автор не може обійтися без показу реалій тодішнього життя, а отже, і без слів, що їх називають, – і відповідних коментарів щодо їхньої семантики.

Персонажі будь-якого твору живуть у конкретному середовищі, без опису якого їхні дії неможливо ні показати, ні усвідомити. Тому кожен автор у своїх текстах використовує лексеми, що називають реалії цього середовища. І оскільки ці реалії з часом змінюються, деякі слова виходять з ужитку, перестають бути всім зрозумілими. За сотні і тисячі років таких застарілих слів набирається багато, і автори творів на історичні теми неодмінно їх використовують.

Широко подані вони і в романі «Меч Арея». У тексті твору ніби мимохіть вкраплені відомості про племена, які ввійшли до полянського об'єднання, – сіврів, деревлян, лужан, що «носяться (одягаються) вони не так», про те, що в кожного є свої звичаї та обряди (наприклад, при похороні померлого), про відмінності в їхніх говірках (у словах *лось*, *лись*, *лусь*; *тризна*, *тирзна*, *терзаня*). Висвітлення подій, що відбуваються у творі, пов'язані з розповідями про особливості життя різних народів, різних верств суспільства. Тому тут широко представлені назви різних прошарків населення (*боляри*, *можі*, *роби*, *смерди*, *челядники*, *вогнищани*), звань і титулів (*князь*, *конунг*, *тивун*, *сол*), військового спорядження (*сулиця*, *тула*, *меч*, *шолом*, *кольчуга*), приміщень (*хором*, *терем*, *кліть*, *медуниця*), одягу (*ногавиці*, *плахта*, *гунька*, *клубук*) та інших суттєвих ознак епохи. Більшість з них відійшли в минуле разом з позначуваними ними реаліями.

Такі слова використовують автори будь-яких (а не тільки художніх) творів на історичні теми. Але це тільки зовнішні ознаки часу. Художній твір має завданням не лише розказати про щось, а й створити уявленні про людей, які діють за цих обставин, про їхнє світосприймання, цілі й прагнення, моральні засади тощо. Адже література показує світ в образах, і потрібно, щоб вони були переконливими. Цьому слугують описи вірувань і звичаїв людей зображуваної епохи. І це теж засоби архаїзації тексту.

У романі «Меч Арея» таких фрагментів багато: розгорнуті описи певних ритуальних дійств (похорон покійника, весільний обряд, складання клятви, «якої ще ніхто не наважувавсь переступити» – клятви на землі), звичаї у якомусь середовищі (прийом у товариство «косаків», обрання кошового), принагідні згадки про зачіски *лугарів* з вузьким

пасмом «оселедця», про стрижку «*під макотер*». Подано досить повний перелік богів, яким поклонялися і ласки яких намагалися запобігти наші предки (з вказівкою на «сферу повноважень» багатьох з них). Тут і «*білий бог Дажбог, що зветься Сонцем*», і батько його Соварог, який «*править небом і землею*», і Земля-матір, яку ще «*називають Ладою, бо дає лад усьому*», і Перун, котрий мече блискавки, і весняний Ярило, а також Світовид, Сімаргл, Морана, «*котра відбирає в чоловіка життя*», Цур з Пеком, що «*живуть у вогні земному і підземному*», русалії, водяники, лісовики і домовики, упирі та вовкулаки, добрі кумири, що сприяли й у всьому допомагали людям, і злі духи, які намагалися їм напакостити. І всіх їх потрібно було задобрювати жертвами, щоб убезпечити себе від неприємностей. Тому й побутував звичай кидати у вогнище як жертву, шматочки їжі, просити божого благословення перед дорогою. Традиція, що впродовж віків зберігається на нашій землі, – зустрічати гостей у святково вишиваному одязі, з хлібом-сіллям. Ознакою часу була і несхитна віра людей у ворожіння, якими займалися жінки-*віщунки* чи *відьми* (до речі, дуже позитивного значення слово, похідне від *відати*, тобто *знати*, – *та, що знає*). Волею автора перенесено в далеке минуле звичаї козацьких часів: давати новоприйнятим у товариства прізвиська (саме так княжич Богдан за свою небуденну силу й незвичайну вправність володіти окованою залізом тяжкою довбнею був названий *Гатилом*), і голити голови, залишаючи лише вузьке пасмо волосся – *оселедець*.

Наші далекі предки були переконані, що люди мусять помирати, бо «*якби не вмирили, то земля зважніла б і провалилася в прірву*», що небіжчик має пробути у світлиці 3 дні, щоб встигнути попрощатися з Цуром, зі своїм домовиком і з усіма тими, що «*стережуть хату, і вогонь ... й теплий дух людський узимку*». Похорон покійника супроводжувався традиційним оплакуванням – *терзанням*. Жінки-терзальниці «*мають витирати сльози полотками*» і класти їх у човен, «*бо в ірію нема води*», а небіжчик на прощання «*частував терзальників*».

З глибини віків, разом з віруванням, прийшли до нас і забобони. Поняття «наврочено» існує і досі. Чорний кіт продовжує віщувати неприємності, а постукування по дереву чи спльовування через ліве плече допомагає уникнути їх. З далеких часів дійшли і цілком позитивні звичаї зустрічати гостей хлібом-сіллям, присісти перед дорогою, новорічні побажання і ювілейні поздоровлення.

Специфіку такого сприймання світу й життя в романі передано не описово, розповіддю про них, а «зсередини» – через мислення персонажів, що, як відомо, здійснюється в слові. Тому в подібних фрагментах натрапляємо на інші застарілі слова-**архаїзми**, названі якими реалії не зникли з бігом часу, але для позначення їх тепер уже вживаються інші лексеми: *ланити* – *щоки*, *пруги* – *сарана*, *студінь* – *холод*, *всп'ять* – *назад*, *нав* – *труп*, *сімлиця* – *тиждень*, *відати* – *знати*, *ректи* – *сказати*, *ловчі* – *мисливці*. У тексті роману натрапляємо на чимало таких слів або похідних від них. Деякі можуть бути не зрозумілими для читача, особливо ті, що становлять вільні корені (*таль*, *нав*, *здоб* тощо). Тому автор використовує кілька способів роз'яснення: тлумачення у виносках або примітках (*нав* – небіжчик, *труп*), паралельне вживання архаїзму з загальноживаним словом, навіть у межах одного речення: «*На човні дерев'яний змії, що мав одганяти від небіжчика злих духів, і навів, і перевертнів, і вовкулак, що, які відомо, так і нишпорять навколо померлого, аби забрати його душу і перейняти собі його силу*». Засобом тлумачення може стати й ширший контекст, який дає змогу усвідомити зміст вислову (напр., те, що *таль* – це заручник у чужому таборі). Якщо ж архаїзм – похідне слово, утворене від іншого кореня,

паралельно вжитими можуть бути не слова, а речення тотожного змісту (напр., *Валтарій ускочив – Валтарій утік*).

Від деяких архаїзмів було утворено багато похідних слів – цілі словотвірні гнізда. Наприклад, від слова *відати* маємо не тільки застарілі слова (*відун, відьма*) чи такі, що вживаються в конфесійному стилі (*сповідь*), відзначаються офіційним чи урочистим колоритом (*повідка, сповіщати*), але й загальноживані й дотепер (*вісті, свідок, довідатись, розвідка, оповідь, довідник, невістка* та ін.). Спільні елементи в семантиці таких варіантів також допомагають «розшифрувати» не зовсім очевидне значення слова чи речення. Така розшифровка буває потрібна, наприклад, тоді, коли слово або його корінь вживаються в різних значеннях. Приміром, від архаїзму *ректи* бачимо похідні у фразях «*наречемося русинами*», «*нарекли в жертву*», «*нарочитий мож*», «*заректися від чогось*», «*наречений слом*», зрештою, й сучасне «*наречена*», значення яких відповідно «*назвемося*», «*пообіцяли*», «*повноважний*», «*твердо вирішити*», «*призначений*», «*засватана*». В архаїзмах зі зв'язаними коренями справжню семантику слова підказують і його афікси або афікси споріднених із ним лексем: «*потягнімо й ми*» означає *вирушаймо*, бо є слова *витяга, звитяга, витязь*.

Незважаючи на таке розмаїття спільнокореневих та багатозначних слів, у мові все-таки немає стільки архаїзмів, щоб з їхньою допомогою висвітлити всі перипетії сюжету. Тому більшість авторів художніх творів на історичні теми вживають архаїзми нечасто, послуговуючись, за винятком деяких реплік персонажів, засобами сучасної для них мови.

І. Білик належить до тих авторів, хто намагається і забезпечити зрозумілість тексту, і максимально наблизити мову твору до мовного колориту описуваної епохи, застосовуючи стилізацію під старовину.

Хоч мова й має здатність постійно змінюватись, робить це дуже повільно й за певними законами, тому є можливість простежити, які зміни відбуваються протягом певного відрізка часу. Оскільки найдавніші пам'ятки, що дійшли до нас, віддалені від часу написання роману (1972 р.) на 10–8, а описані в ньому події – більш як на 15 століть, документальних підтверджень того, якою була мова наших предків в епоху Аттіли, немає, тож автор вчинив суто по-науковому – застосував діахронічний ретроспективний аналіз. Адже те, що існувало в мові X чи XII століть, не могло появитися відразу, а вкорінювалося поступово, упродовж кількох сотень років, отже, у межах описуваної в романі епохи. Здійснюється, у такий спосіб порівняння явищ сучасної авторові літературної мови й мовних елементів давньої руської мови з проекцією на ще давніші «гуські» часи.

Завдяки такому підходу всі елементи давньоруської чи праслов'янської мови, застосовані в романі, можна трактувати як засоби архаїзації. А вони спостерігаються на будь-якому рівні мовної системи. навіть саму назву роману – «Меч Арея» (у тексті ще «меч Юрія») – можна розглядати як один із таких засобів. Те саме можна сказати і про особливості композиції – за зразком відомих історичних пам'яток події описуються в хронологічному порядку («в літо 376-е», «місяця квітного» і т.п.) з використанням у заголовках архаїчної лексики.

У романі зіставлення мовних фактів найчастіше здійснено на матеріалі фонемної та морфемної структури слів.

Із метою стилізації під старовину на **фонетичному** рівні автор використовує такі властиві українській мові явища, як чергування голосних і приголосних звуків, звукові зміни внаслідок втрати редукованих голосних, наявність чи відсутність приєднаних до кореня

протетичних звуків, перестановка фонем (метатеза), зближення деяких з них на основі подібності артикуляції, спрощення для полегшення вимови окремих звукосполучень. Розглянемо кілька прикладів з тексту твору:

1) у східнослов'янських мовах функціонує **повноголосся** – вживання в словах сполучень *-оро-, -оло-, -ере-, -еле-* між приголосними звуками. Зокрема, є загальноновживане слово *полотно*, споріднені з яким лексеми тепер замінені іншими. І. Білик вводить у текст слова *полоток, полаття, полотка*, підкреслюючи в такий спосіб спорідненість, спадкоємність між сучасним і минулим етапом розвитку мови;

2) до системних чергувань голосних звуків у коренях слів належить наявність *о* чи *е* у відкритих та *і* у закритих складах. Показовим у цьому відношенні є наявність у творі чотирьох варіантів кореня, етимологія яких зводиться до дієслова *могти*: *мож-, між-, муж-* і навіть *монж-* (останнє в мові представників західнослов'янського племені, до речі, збережене в сучасній польській мові з її носовими голосними звуками). Перші три з них залишилися в сучасній українській мові – слова *вельможа, заміж, мужність* і под. У тексті твору знаходимо також лексеми *можі, міжний, зміжніти*;

3) властива деяким західноукраїнським говіркам (і польській літературній мові) подібність артикуляції свистячих і шиплячих звуків спричинилася до використання гіпотетичних лексем типу *скора – шкіра, снур'я – шнури, злюб – шлюб* та похідних від них;

4) зближення у вимові (у певних позиціях) звуків *з і с, з і дз*, яке спостерігається в українських говірках, дозволило вжити варіанти слів *Злуч, Знятин, Асія, дзванок* і спричинилося до авторської етимології: *коса – косак – козак*;

5) наявність чи відсутність перед коренями, що починаються з голосного звука (*очі – вічі, отець – вітчий, ірій – вирій, отаман – готаман, Урарту – Гурарту*) також використано як засіб архаїзації: застарілим сприймається той варіант, який не відповідає сучасній мовній практиці;

6) на підставі того, що українській мові властиве (хоч і не системне) чергування *ст. – д*, як, напр., у словах, похідних від *відати*, маємо подібні вияви і щодо кореня *волод – волост*: *волостіти – володіти, підволосний – підвладний* (останній – зі спрощенням у групі приголосних), а слово *волость* вживається у двох значеннях *володіння* і *влада* (в українській мові з'явилося як старослов'янське з неповноголоссям (пор.: *золото – злато* і под.)).

Різнманітні способи стилізації під старовинну мову, пов'язані з морфемною структурою слова. Зокрема, у романі спостерігається:

1) заміна сучасного кореня його архаїчним відповідником: *оборужити – озброїти, наректи – назвати, ускочити – утікати*;

2) додавання до сучасних слів префіксів і суфіксів: *опояс, опроба, влови, всхід*;

3) заміна афіксів, властивих сучасній українській мові, застарілими (найчастіше – старослов'янського походження): *возсідати – засідати, завдовіти – овдовіти, вретися – заректися, взгодити – погодити, вихитритись – ухитритись, незліч – безліч, полуніч – північ, узвищення – підвищення*;

4) зменшення кількості афіксів: *рядити – спорядити, доволити – задоволити, лучитися – прилучитися, оздоб – оздоба, поблиз – поблизу, індський – індійський, славлення – прославлення*;

5) збереження структури при заміні коренів і афіксів: *увиділось – здалося, убоятися – злякатися, побігти – втікати, упочити – померти*;

б) заміна морфем окремими словами: *чорний роб* – *чорнороб*, *у праву руку* – *праворуч*, *брати полоном* – *полонити*, *сьогодні* – *сьогодні*;

7) утворення похідних слів (можливо, авторських неологізмів) на основі словосполучень: *узорити* – *прикрашати узорами*, *данник* – *платник данини*, *невсипуций* – *якому не спиться*, *вокняжитись* – *стати князем*, *першорід* – *перша дитина*, *яблукаций* – *сірий кін* «в яблука»;

8) утворення складних слів: *первоповажний* – *почесний*, *браточадовий внук* – *внучатий племінник*, *лихоімний* – *злочинний*;

9) заміна компонентів складного слова: *ратоводи* – *полководці*.

Відправним пунктом для таких зіставлень служать, крім фактів української літературної мови, особливості діалектів, зокрема тих, де збереглося найбільше ознак давньоруської, старослов'янської чи навіть праслов'янської мови, окремі явища в мовленні людей, які волею особистих або історичних обставин виявилися серед носіїв інших племінних говірок – північних або західних. Приклади таких лексем автор моделює на основі російської або польської мов: *жатварі (женці)* – *жатва*, *гнусятись (гидувати)* – *гнушний*, *зналізти (знайти)* – *znaleźć*, *замунж (заміж)* – *zamąż*.

Елементи стилізації під старовину бачимо, правда, не так часто, і на рівні морфологічному. Зокрема, навіть у наративних фрагментах автор вживає рідко вживані в літературній мові короткі форми прикметників та дієприкметників (*висок*, *знатен*, *уречен*, *дивен*, *стар*), а окремі з них навіть використовує як твірні для похідних слів (напр., для іменника *вистукан*), вводить у текст застарілі форми ступенів порівняння прикметників та прислівників: *близько* – *ближчий*, *старий* – *старійший*, прикметник *незорий* в значенні *невидючий*, *сліпий*, а на його фоні ще й *зорий* (збережений у мові в лексемах *незорий*, *далекозорий*) та його вищий ступінь порівняння *зоріший*, прояснює етимологію деяких слів (*заутра* – *завтра*, *мабути* як проміжна ланка між *має бути* і *мабуть*).

У діалогічних фрагментах часто трапляються і не властиві сучасній мові форми дієслів наказового способу: *речи*, *видь*, *сідь*, *ходь*, *пусть* і т.п.

Найбільш послідовно у діалогах застосовано складені форми дієслів минулого часу I та II особи однини (*сказав єсмь*, *зробив еси*) та множини (*відали єсмо*, *увиділи есте*), причому форми допоміжного дієслова *бути* розташовуються не тільки після основної назви дії, а й після будь-якого слова перед нею (*я-м зрозумів*, *вчора-сте бачили*). Як відомо, такі дієслівні форми вживаються в галицьких говірках, а також у польській мові, отже, їхнє виникнення можна віднести принаймні до часів виокремлення зі спільнослов'янського масиву західнослов'янських варіантів мови.

Про давні етапи в розвитку мови свідчать і форми складних числівників (*дванадцят*, *чотирдцят*, *чотирма стами*), сполучення слів, на основі яких утворені сучасні прислівники (*сьогодні*, *у праву руку*) тощо. З метою архаїзації тексту змінено граматичні категорії деяких власних назв: за допомогою звукових та морфемних змін іменникові *Ніжин* надано категорію жіночого роду *Нежинь*, іменникові *Київ* – відповідного його походженню статусу прикметника (*у Києвому городі*), одну з назв столиці Візантії *Царгород* оформлено як іменник *город* із прикладкою *цар* (*Цар-город* – найважливіше місто, столиця).

Засобами архаїзації виступають і **словосполучення**. Маємо на увазі не ті, у яких головні чи залежні слова (або ті й ті разом) є архаїзмами. Таких у тексті багато. Але вони стосуються семантики слів. Йдеться про такі, де не властивим для сучасної мови є вид або засіб зв'язку між компонентами. Такими є словосполучення, у яких:

1) замінено безприйменниковий зв'язок прийменниковим: *нарочиті од віча (послані вічем), взавтра по сонці (завтра ввечері)*;

2) замінено прийменниковий зв'язок безприйменниковим: *вступати вслід йому (вслід за ним), которитись княжій руці (воювати під проводом князя), зламати свою волю (відмовитись від свого задуму), відібрано йому (відібрано у (від) нього)*;

3) ужито для зв'язку інший, ніж у сучасній мові, прийменник: *прийти в дань (за даниною), молити о мир (просити про мир), держати по нас руку (держати за нас), їхати у греки (до греків), пояти в жони (взяти за жінку), потягти по князеві (рушити за князем)*;

4) залежне слово вжите в іншій, ніж у сучасній мові, формі: *встромити меча в піхва (у піхви), уміти письма (розуміти письмо), прийшов у двох конях (з двома кінями)*;

5) сполучення компонентів не зрозуміле з позицій сучасної граматики: *нарікати в себе місто (призначити замість себе), зійди з-перед очі мої (зійди сперед моїх очей), брат уперше (двоюрідний брат)*.

Порівняно з іншими мовними одиницями, речень, побудованих не за канонами сучасної лінгвістики, небагато. І майже всі вони є репліками персонажів із діалогічних фрагментів:

1) переважають серед них питальні прості речення еліптичної структури: *Ви чий сте? А хто есте? Звідкуду? Де би-с узяв? А що хіба діється?* і т.п.;

2) характерною ознакою таких речень є спосіб вираження присудка – він часто розщеплений: *шукати підкори (замість підкоряти), не має довіри (не довіряє), натяк зводиш (натякаєш), мала хіть звести мене (хотіла), пойми віру (повір)*;

3) незвичний порядок слів – з допоміжним дієсловом у кінці речення: *гереду виймати не став (не став захоплювати город); На сього дня вже доста є; Що йому ректи маю?;*

4) односкладна граматична основа переважно без підмета: *не треба нікого сміхати; було дрижко; Не діяв би-с такого! Мало бути на негідь (заповідалося на негоду)*;

5) у безособових реченнях замість сучасного *нема* вжито давню форму, збережену в карпатських говірках *не є*: *У ногах правди не є; Не є вже сили*;

б) наявність зв'язки *бути* в теперішньому часі, що в сучасних текстах не спостерігається: *Куди є путь ваша? (Куди прямуєте?); Скільки вже є світ на Русь? (існує); Що є совітував мені?;*

7) нечіткі зв'язки між членами речення, особливо вираженими питальними займенниками: *А то що ж ради? О що б то ворожити? Пощо прохаєш? (Про що); Що ради питаєш? Їв землю-м здобути Юрійв меч.*

У складних реченнях трапляється лише вживання сполучних слів *іже*, *кої* замість *які*.

Відхилень від сучасних норм у реченнях відаваторських наративних фрагментів немає. І це цілком зрозуміло: речення є засобом вираження думки, а її читач має сприйняти чітко й однозначно.

Як бачимо, арсенал засобів архаїзації тексту в романі «Меч Арея» досить багатий і різноманітний.

Пропонуємо уривки відаваторських монологічних висловлювань та фрагментів із діалогів дійових осіб роману:

1. *Богданові заплуталося стремено, й він одійшов на півтора коня всп'ять, а тоді почав завдруге протискатись до передніх. Вої змішалися в суцільне вировисько, та полян годі було сплутати з ворожими можами: всі, хто не мав різниці – кольчуги, вивертали свої гуні вовною догори, й густе бараняче хутро правило їм за найкращу бороню – мечі сковзали*

по ньому, сулиці заплутувались у ковтунах <...>. Недармно ж у всьому світі називають руське воїнство гунами.

2. Обіч Великого князя сидів Борислав Борич, по той же бік, за жоною нареченою, мостився її суджений отець [...] І тоді Борислав звернувся до Великого князя:

– **Гатиле! Речи** мені, бо я досі не можу второпати **сього. Пощо** тоді не **взяв еси** Рима?

Войслав теж закивав головою:

– Я також не **відаю. Речи**, Богдане.

Несподівано для всіх Гатило промовив:

– **Тож речу: могли смо вийняти Рим** [...] А **я-м** помислив так. нащо землі Руській Рима? Вона й так доволі земель має – від **Итилю до Райни. Вельми многа держава є Русь. Ворога Русі треба** [...] Як ворога не буде, кожен князь і кожен **болярин** заспокоїться, й душу його **пойме алчба велія**, і почне він скося поглядати на сусіда свого, а той на нього, а другий на третього, й почнуть шматувати святе тіло землі Руської, й **погине Русь, у прях межисобних котораючись.**

[...] **Були б смо взяли Рима** – і мали б ще одного недруга, змію в пазусі нашої. [...] А Рима має свого першого ворога – готів західних, і на них **день по день зирить**. А готи **зирять** на Рима. [...] Коли вовки між собою гризуться – ведмедеві спокійніше жити. Рима був би наш, і готи б західні **стали суть наші ... вороги! Зумів еси, Боричу?**

Чи такою була мова наших предків у V столітті? Важко категорично стверджувати, але й нелегко заперечувати. Усі засвідчені тут приклади еволюційних змін у мові могли траплятися на шляху її історичного розвитку. Наявність їх як засобів архаїзації, крім історичного та етнографічного матеріалу, підсилюють імовірність зображених у романі «Меч Арея» подій, а отже, і логічність художньої версії І. Білика щодо походження й реального змісту лексеми «гуни». Завдяки використанню багатого й різноманітного лінгвістичного матеріалу текст роману є вдалою ілюстрацією до авторської гіпотези.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білик І. І. Аксиоми недоведених традицій // І. І. Білик // Меч Арея. – 1972. – С. 403–437.
2. Білик І. І. Меч Арея. Роман / І. І. Білик. – Київ : Рад. письменник, 1972. – 402 с.
3. Житецький П. Нарис історії літературної української мови в XVII ст. / П. Житецький. – Львів : Українське видавництво, 1941. – 203 с.
4. Коцюбинська М. Образне слово в літературному творі / Михайлина Коцюбинська. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1990. – 188 с.
5. Wilkoń A. Archaizacja językowa tekstu / Aleksander Wilkoń // O języku i stylu „Ogniem i mieczem” Henryka Sienkiewicza. – Warszawa ; Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1976. – S. 123–159.

Мельничайко В. Я., Крыськив М. И., Средства архаизации текста в романе И. Билика «Меч Арея»

В статтє рассматривается вопрос о том, какими языковыми средствами воспользовался И. Билик в романе «Меч Арея», чтобы, не нарушая принципа доступности текста для читателей, придать ему колорит давно прошедших времен. Для этого автору понадобились историзмы, архаизмы и производные от них, в том числе и авторские новообразования. Примеры стилизации под древность представляют все уровни языковой структуры – лексический, фонетический, морфемный, грамматический материал для

диахронического сопоставления с современным литературным языком – древнерусские и староукраинские тексты, просторечные и диалектные высказывания, отдельные явления других славянских языков.

Ключевые слова: архаизация, диахронический анализ, стилизация, структура слова, словообразование.

Melnychaiko V., Kryskiv M. Means of archaization in the novel «Ares' Sword» by Ivan Bilyk

The article deals with the linguistic means used by Ivan Bilyk in his novel "Ares' Sword" to give it a flavour of bygone times without violating the principle of text intelligibility to readers. The author uses historicisms, archaisms and their derivatives, including author's neologisms. The examples of antique stylization represent all levels of language structure (lexical, phonetic, morphemic, and grammatical levels), material for a diachronic comparison with the modern literary language (Old Russian and Old Ukrainian texts), vernacular and dialectal expressions, and separate phenomena of other Slavic languages.

Key words: archaization, stylization, diachronic analysis, word structure, word formation.

Статтю подано до редколегії 05.05.2017

Христина Петрина
(м. Івано-Франківськ)

УДК 81' 37:811.161.2

МЕТАФОРИЗАЦІЯ АЛЮЗІЙНИХ ВЛАСНИХ НАЗВ: ВТОРИННІ НОМІНАЦІЇ

У статті висвітлено актуальну проблему метафоричних переосмислень алюзійних найменувань з позицій когнітивної лінгвістики й теорії інтертекстуальності. Метафоризацію алюзійних власних назв розглянуто як явище їхньої вторинної номінації. Здійснено комплексний підхід до виокремлення принципів процесу метафоризації онімів і схарактеризовано твірні моделі актуалізації їхнього метафоричного значення в художньому тексті, запропоновано алгоритм їхньої ідентифікації. Проаналізовано контексти, у яких активізується метафоричне значення оніма. Виокремлено відмінності компаративного та метафоричного потенціалу алюзійних найменувань.

Ключові слова: алюзійне ім'я, метафора, вторинна номінація, мовна дійсність, текст, дискурс.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавчих студій активно досліджують мовні засоби творення художності тексту, серед яких привертають увагу алюзійні назви. Особливе зацікавлення в науковців викликає транспозиція семантичного значення алюзійних онімів, активізація їхніх вторинних номінацій, передумовою яких може слугувати процес метафоризації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метафоричний процес як лінгвістичне явище досліджували такі науковці, як Н. Арутюнова, М. Новикова, А. Вежбицька,